

DE KLEUR VAN NAOORLOGSE WIJKEN

Els Bet / Heide Hinterthür

‘Lucht, zon, wind, hemel, bomen, gras, bloemen en water’, zo kleurrijk werden de belangrijkste beeldende elementen van de moderne stedenbouw beschreven. Een groot contrast met het imago van de naoorlogse wijken nu: grijs, kleurloos, eentonig, saai. Wijken, totstandgekomen in tijden waar het vooral ging om snelle, goedkope en massale productie. Om standaardisatie en eindeloze herhaling van steeds hetzelfde. Kleur en naoorlogse wijken?

Tijdens de bouw van de naoorlogse wijken was kleur geen expliciet theoretisch thema; het was wel een belangrijk ontwerpmiddel, naast andere.

Bij meerdere architecten en stedenbouwers is dat terug te vinden. Lotte Stam-Beese heeft het over licht-donkercontrasten tussen de hoge en lage bebouwing in Pendrecht, Van Tijen over kleur bij de ontwikkeling van een nieuw betonnen bouwstelsel. Hij maakt zich zorgen over de uitstraling van het nieuwe bouw materiaal, over de levendigheid van het kleurbeeld van beton, over zijn textuur. Anderen brengen het thema kleur in verband met de veroudering en verwerking van materialen.

De kleur van naoorlogse wijken is niet nadrukkelijk aanwezig, reden waarom het niet makkelijk is haar in gefixeerde en eenduidige kleurbegrippen te vangen. Om deze – nauwelijks opvallende – kleur te beschrijven, kun je beter denken aan een tapijt, aan het kleurbeeld van een geweven geometrisch patroon, waarin grote contrasten tussen licht en donker voorkomen en waarvan soms de lichte vlakken of ‘draden’ naar voren komen en dan weer de donkere. Maar geen van de vlakken of ‘draden’ maakt zich helemaal los uit het geheel, elk blijft een deel in het weefsel.

Door de renovatie- en schilderbeurten van de afgelopen twintig jaar zijn er in deze tapijten grote gaten gevallen. Kleur wordt de laatste decennia nadrukkelijk toegepast. Het gebruik is een expliciet thema geworden, met een aantal negatieve gevolgen. Puur door het wijzigen van de oorspronkelijke materialen en kleuren kunnen gevelbeelden verschrallen en stedenbouwkundige ruimten uiteenvallen. Zo wordt de noodzaak om buitengevelisola-

tie toe te passen aangegrepen om het vervuilde metselwerk en beton te bedekken met een modern materiaal en dit vervolgens te schilderen in frisse, contrasterende kleuren. Door individuele bouweenheden en strokenbouw op deze manier op te knappen, hoopt men de wijken op te vrolijken en er meer diversiteit en afwisseling in aan te brengen. Ook bij nieuwbouw staat deze aanpak, gericht op het object en de versterking van het contrast, nog steeds voorop. Het resultaat is ontluisterend.

In plaats van meer variatie ontstaat er verromming. Het accent is te veel komen te liggen op de verschijningsvorm van het enkele bouwblok, op individuele kleurstellingen en architectuur.

De ruimtelijke samenhang met de buitenruimte en de overige bouwblokken wordt verbroken.

De stedenbouwkundige structuur van de stempels is dus niet zo autonoom en neutraal ten opzichte van kleurveranderingen als gewoonlijk wordt aangenomen. Als er aan één bouwsteen wordt gesleuteld, heeft dat onmiddellijk invloed op het grotere geheel.

Bij onderhoud, renovatie en nieuwbouw zou in de ontwerpopgave dan ook aan de orde moeten komen hoe je nieuw en oud combineert, zonder dat er gaten vallen in het tapijt. Dit geldt voor verschillende soorten ingrepen, zoals de toevoeging van nieuwe gevelelementen, materialen of kleuren aan de bestaande, de vervanging van een aantal gebouwen in een groter ensemble, de incidentele herinrichting van de openbare ruimte in relatie tot de bestaande bebouwing (privatisering, rol van de plint en openbare ruimte), maar het geldt ook voor de onderhoudsbeurten waar alleen maar wordt geschilderd.

Ruimteconcept

In het ruimteconcept van de naoorlogse wijken keert een aantal ontwerpprincipes telkens terug. De open verkavelingen blijken uiterst precies doorgewerkte composities op een architectonische, stedenbouwkundige en landschappelijke schaal. Dat geldt niet alleen voor de heldere plaatsing van bouwmassa's, maar ook voor de herhaling en ritmivering van een beperkt aantal architectonische ele-

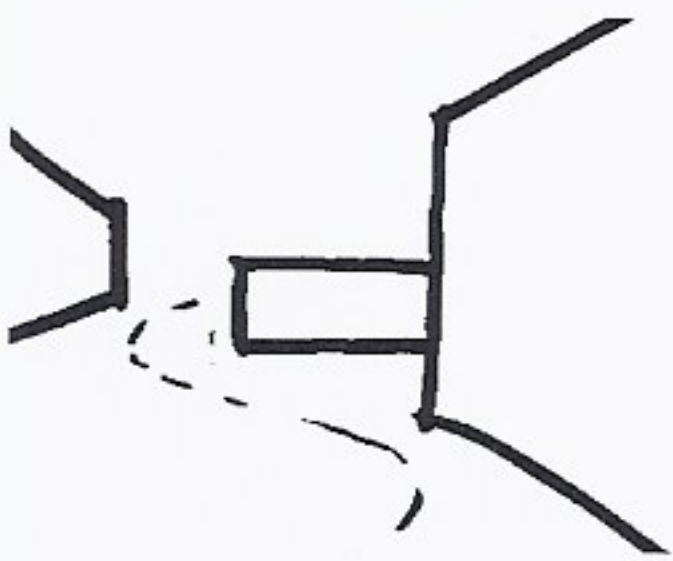
menten en materialen. De bebouwing is niet nadrukkelijk aanwezig en vormt een achtergrond. De aandacht is eerder gericht op de ruimte tussen de blokken dan op de volumes zelf. Het kleurbeeld is altijd gelaagd en complex. De principes van dit ruimtelijke spel zullen duidelijk gemaakt worden aan de hand van de uitwerking van de buitenruimte en het bouwblok.

Buitenruimte

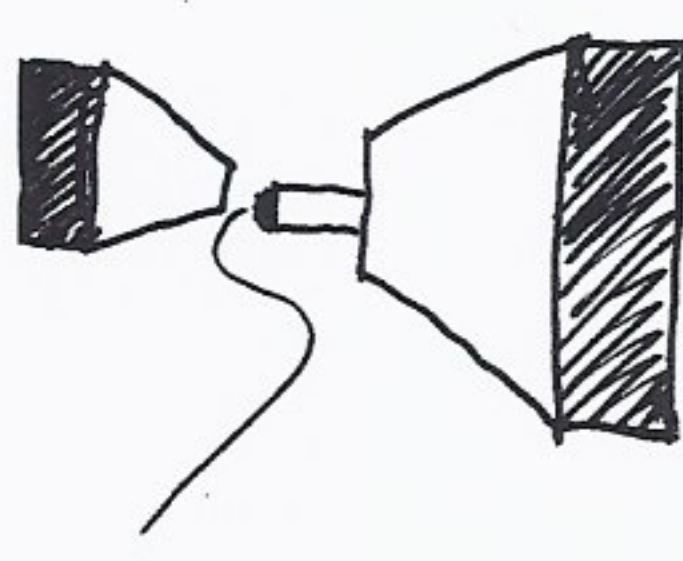
Bij het ontwerp van de buitenruimte van de naoorlogse wijken worden alle middelen ingezet om een zo sterk mogelijk ruimtelijk effect op te roepen. Alles draait daarbij om het licht. Bomen, heesters en struiken worden gekozen op hun vorm, luchtigheid, of juist massiviteit van de kruin, op hun kleur, bloeiwijze en het uiteindelijke formaat. Gebouwen en bomen worden als coulissen in de ruimte ge-

plaatst, waardoor het verschil tussen voor- en achtergrond en de perspectivische werking versterkt worden. De bomen worden geplant in rijen en groepen, of solitair geplaatst. Er wordt geraffineerd gebruik gemaakt van de schaduwwerking van de beplanting (donker of halfschaduw), waardoor de lichtvlekken op straat, gazon, bloemperk en gevel geësceneerd lijken. Het is een dansend, bijna schilderachtig ruimtebeeld, dat vanuit elk standpunt anders is en nauwgezet de veranderingen van het licht en de seizoenen volgt.

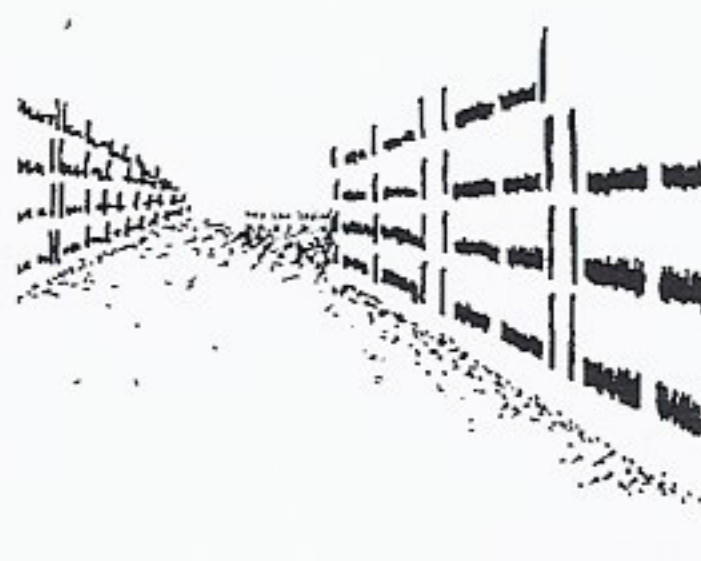
Bij de bebouwing is de veelheid aan 'dichtheden' en texturen even sterk als bij de beplanting. Er zijn contrasten tussen dichte en opengewerkte vlakken of structuren, tussen gemetselde kopgevels en glazige langsgevels. De contrasten tussen dichtheid, structuur en textuur maken dat de volumes steeds op verschillende manieren worden waargenomen.

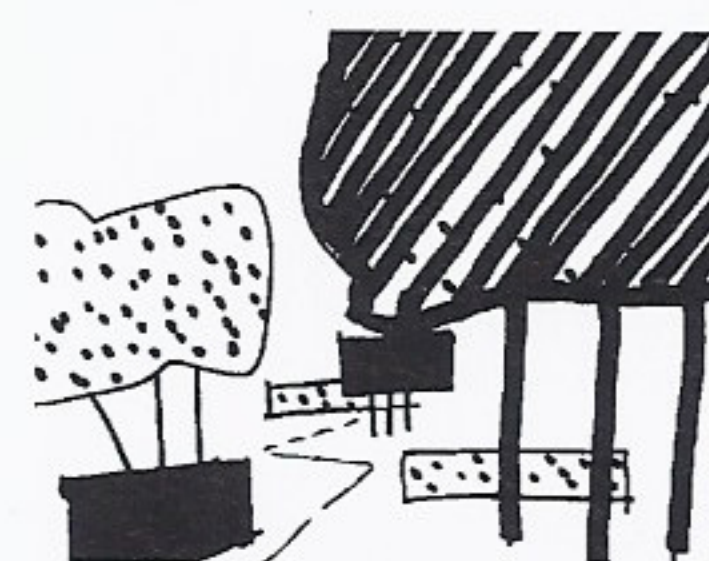
Coulissewerking bebouwing: open verkaveling en verschillende bouwhoogten.

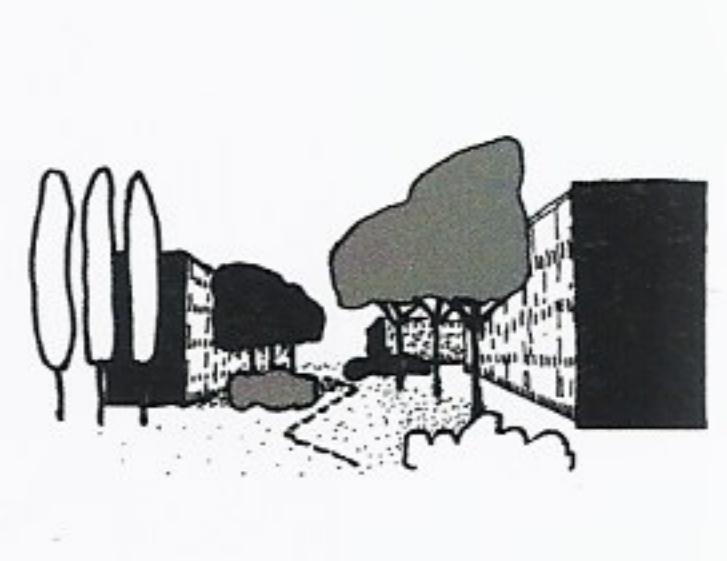
Dieptewerking: dichte kopgevels markeren de contouren van het blok en de positionering ten opzichte van elkaar.

Weefsel: de gevel is een opengewerkte structuur.

Coulissewerking beplanting: verschillende hoogte, kleur en dichtheid.

Superpositie van alle lagen leidt tot een veranderlijk, gelaagd landschappelijk ruimtebeeld.

Bebouwing

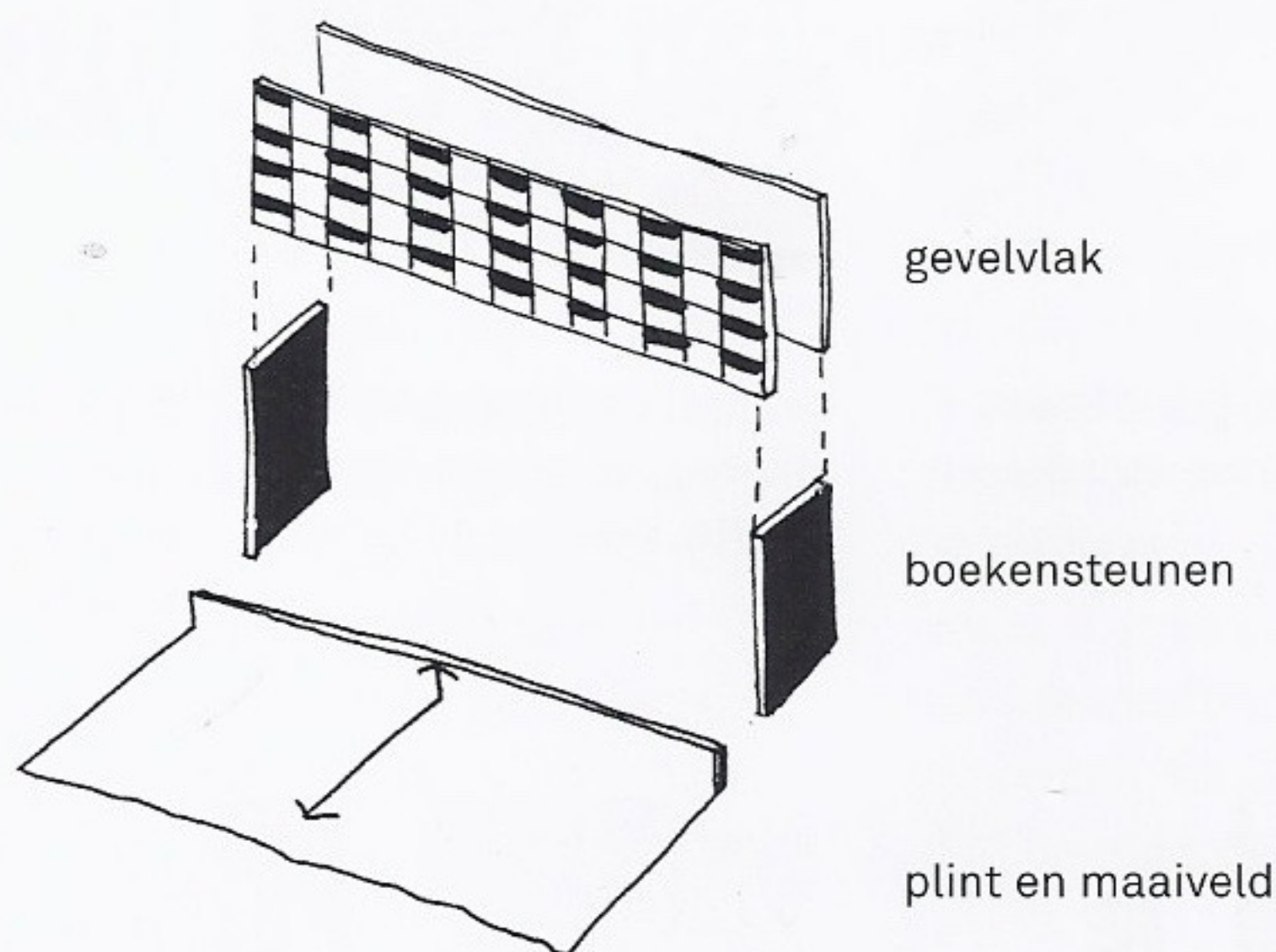
Blok

In de opbouw van het bouwblok zijn drie hoofdelementen te onderscheiden: de langsgevels, de kopgevels en de plint. Ze markeren de schaal van het blok. In tegenstelling tot de opengewerkte, gelaagde en geordende structuur van de langsgevels zijn de kopgevels dichte vlakken. De kopgevels vormen een reeks en ritmeren de buitenruimte. De plint onderscheidt zich altijd van zowel de kop- als langsgevel en legt de relatie met het maaiveld.

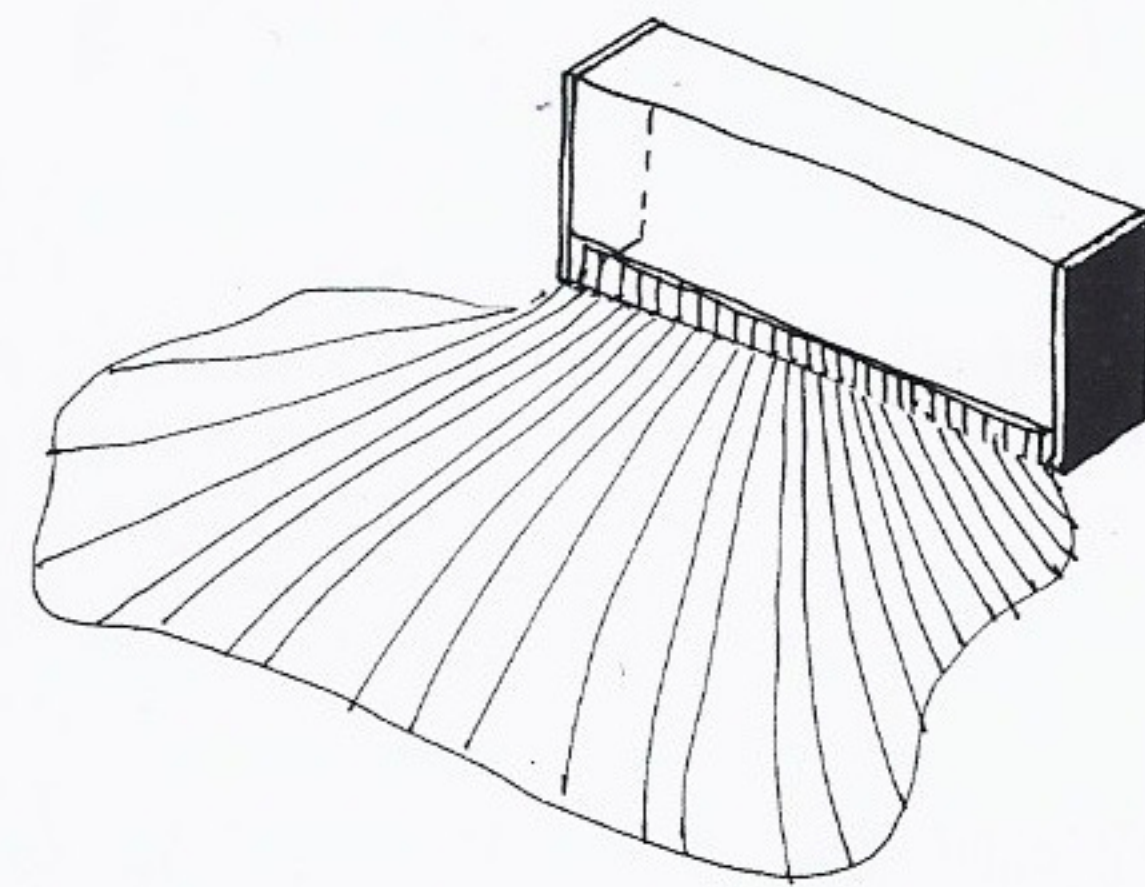
Plint

De plint is de sokkel van het gebouw en de zoom van het maaiveld. De ruimtelijke en programmatische uitwerking is afwijkend van de bovenliggende woonverdiepingen en is afgestemd op de inrichting van het maaiveld. De bovenliggende verdiepingen worden losgemaakt van het maaiveld doordat de plint werkelijk of ogenschijnlijk terugligt. Dit ruimtelijk effect kan op veel verschillende manieren worden bereikt: met onderdoorgangen, nissen, maar ook door donkere kleuren of glimmende oppervlakken. De plint benadrukt de lengte van het blok als geheel en kan variëren van een eenvoudige raam- of metselstrook tot een meer gelaagde en geritmeerde opbouw.

Blok

Plint

Gelaagd en plastisch: onderdoorgangen en nissen, in het vlak liggend rood metselwerk, voor het vlak geplaatste trap.

Opengewerkte plint en donkere kolommen.

Terugliggende plint, oplichtende koppen van de consoles, verzachtende strook beplanting.

Eenvoudige raamstrook en halfverdiepte bergingen, plasticiteit door schaduwrand van uitkragende balkons; versterking dieptewerking door contrasterend wit van de vloerbanden.

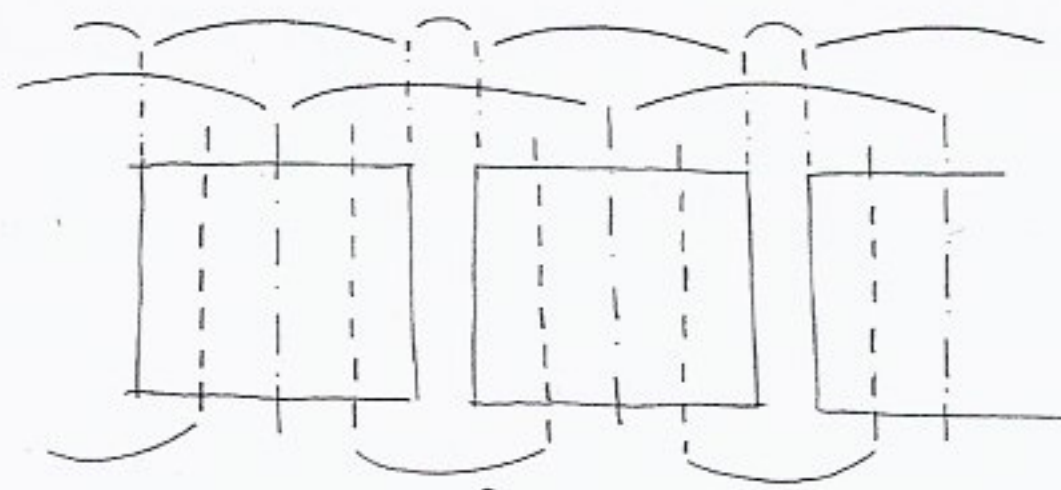
Gevel

De gevel is een opengewerkte en gelaagde structuur. De beeldbepalende kleur is die van de materialen: beton, metselwerk, glas en hout.

Net als bij het ontwerp van de buitenruimte wordt de compositie bepaald door materiaal- en textuurverschillen. De materialen hebben geen nadrukkelijke kleuren, maar sterk wisselende texturen en oppervlaktestructuren. Glad, spiegellend, ruw, geprofileerd: de oppervlaktes reageren op verschillende manieren op het licht. Kleurcontrasten zijn meestal contrasten tussen licht en donker.

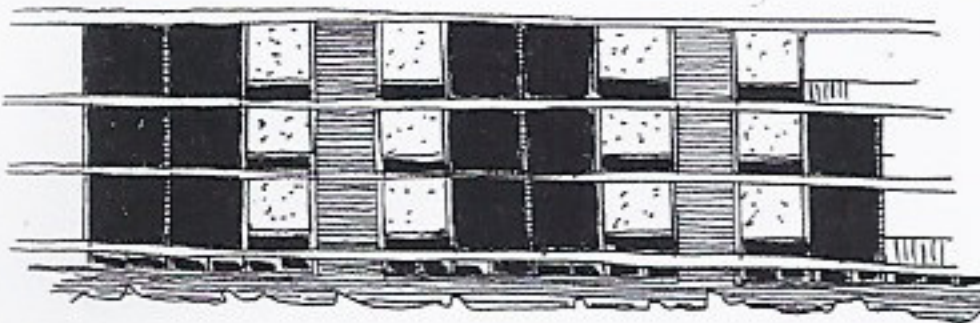
Gevelbeeld frontaal.

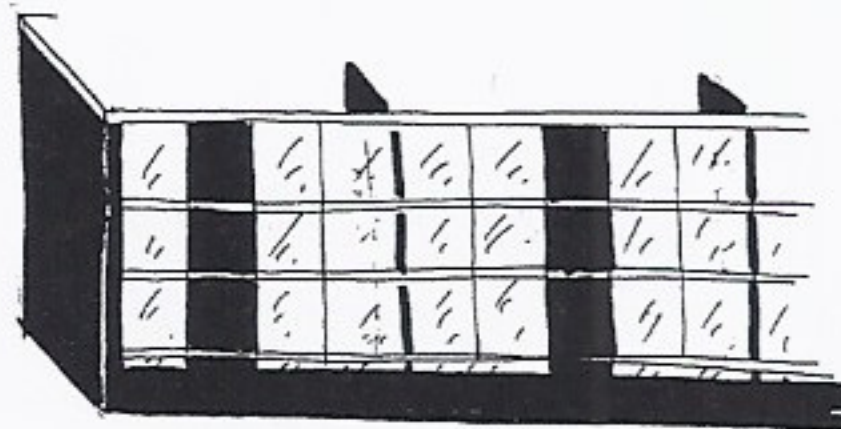
Regelmatig verschuivende ritmes.

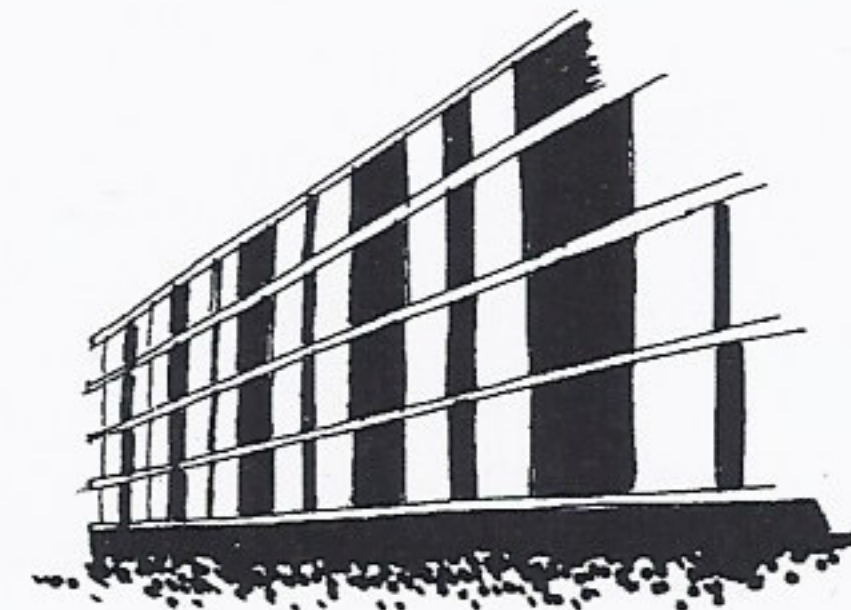
Gevelbeeld zijdelings.

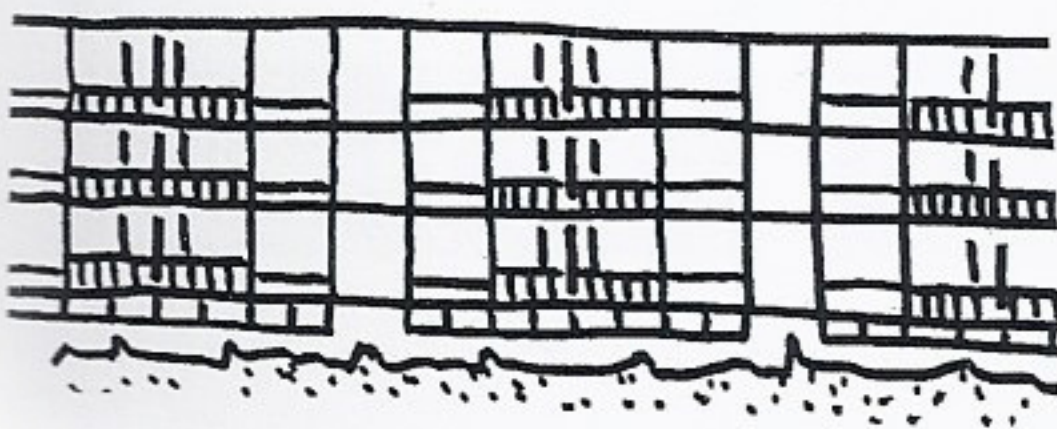
Vlakken van metselwerk en glas, doffe en glimmende textuur naast elkaar.

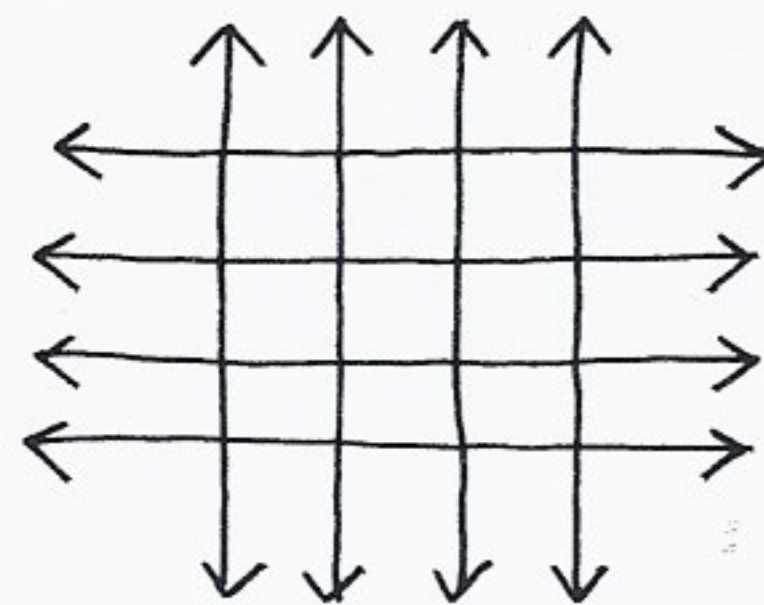
Schijnbare plasticiteit door licht-donkercontrast.

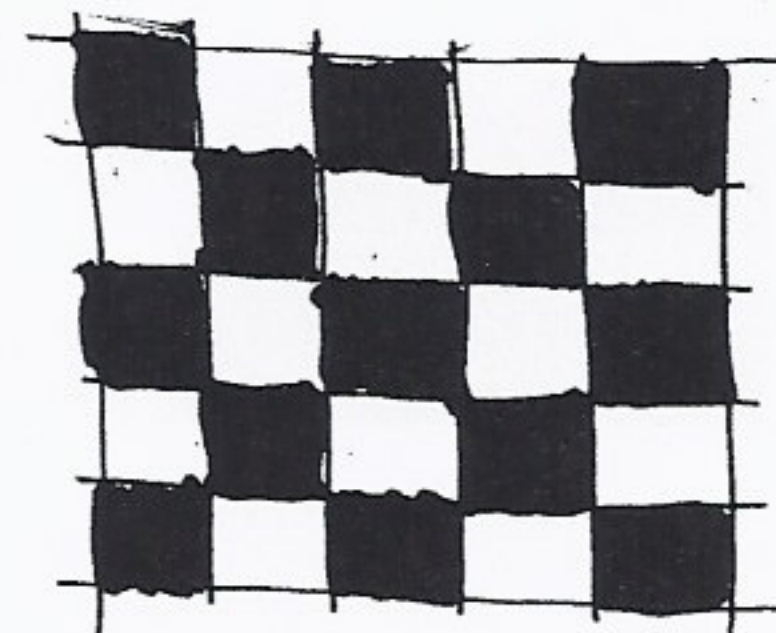
De werkelijke plasticiteit wordt pas zichtbaar in het zijdelingse aanzicht.

Lijnenspel van vloeren, pui-indeling en balkonhekken.

Weefsel.

Licht-donkerpatroon door kleurverschil en de schaduw van terugliggende gevelvlakken.

Twee voorbeelden

Hoge Steinen

De Hoge Steinen in Zuidwijk bestaat uit zeven grote bouwblokken, allemaal op dezelfde manier uitgewerkt. Toch is het een verrassend afwisselend geheel. Wie de straat inkomt en de gebouwen overhoeks waarneemt, ziet de gevel als één groot, schitterend en spiegelend oppervlak. Wie onder de bouwblokken door de binnenterreinen betreedt, ziet de gevel frontaal. De opbouw van de gevel wordt dan pas zichtbaar: de banen van rood metselwerk, de donkere paneelvullingen, de gekleurde deuren en witte kozijnen.

Het ruimtelijk contrast tussen de straat en het binnenterrein wordt versterkt door de inrichting van de buitenruimte. In de straten staan hoge platanen die het licht filteren. Overal zie je 'lichtvlekken': op de grond, in de ruiten, in het patroon van de boomstammen. De binnenterreinen zijn veel kleuriger dan de straat. De bomen zijn kleiner, hebben opvallend gekleurde bladeren en stammen. Het groen van het gras versterkt het rood van het metselwerk. Hier domineren kleurcontrasten in plaats van lichtcontrasten.

Zomerland

Zomerland in IJsselmonde is een uitzonderlijk stedenbouwkundig ensemble met grote flats, kleine portiekblokken en eengezinswoningen. De open en gelaagde stedenbouwkundige compositie wordt bijeen gehouden door de grote architectonische verwantschap in de uitwerking en materialisering van de gevelbeelden. De verbrokkeling door beheer en onderhoud (bloksen en portieksgewijs) veroorzaakt het uiteenvallen van die samenhang. Elk blok krijgt een eigen kleur.

Bij de vervanging van de puien verschijnen steeds verschillende materialen, indelingen, detailleringen en kleurstellingen. Op blokniveau verdwijnt de verfijning in de detaillering. De gelaagdheid en dieptewerking van het weefsel worden letterlijk plat geschilderd en weggestuct. Op het niveau van het ensemble vallen er steeds grotere gaten in het weefsel. Het samenspel tussen belijning, voor- en achterliggende vlakken en maximale licht-donkercontrasten wordt vervangen door 'geel', 'groen' of 'blauw'.

Minimale middelen, maximale expressie

Het materiaalgebruik van de naoorlogse wijken wordt vaak beargumenteerd en beschreven vanuit de technische eigenschappen en de nieuwe productiemethoden. Er moesten snel grote aantallen woningen voor weinig geld worden gebouwd in een tijd, gekenmerkt door materiaalschaarste en een gebrek aan geschoolde bouwvakkers. Tegelijkertijd is hoogst creatief geëxperimenteerd met de toepassing en bewerking van nieuwe materialen. De expressiviteit van het materiaal werd bewust opgezocht.

Na de oorlog waren glas, staal, hout en baksteen nauwelijks beschikbaar. Hierdoor werd de ontwikkeling van beton gestimuleerd. Eerst als bouw-materiaal, later ook als vormgevend en beeldend materiaal. Hoewel men eerst enthousiast was over het zogenaamde onderhoudsvrije aspect (beton hoeft immers in principe niet bedekt te worden met een laag verf), leidden de onregelmatigheid en de grijze kleur van betonnen gevelelementen er vaak toe dat er toch geschilderd werd.

Dikwijls werd beton ook bekleed. Een mooi voorbeeld hiervan zijn de betonnen tegelplaten die op de bouwblokken in de wijk Honderdentien Morgen zijn aangebracht. In de massawoningbouw vinden we de wat grovere reliëfs die met behulp van een

mal in de bekisting zijn meegestort, zowel als pre-fabproduct en ook in het werk gestorte versieringen. Veel voorkomende voorbeelden hiervan zijn de verticaal geprofileerde betonnen balkonplaten. De gewoonte materialen te bewerken heeft veel invloed gehad op het ruimtelijk effect van het gevelvlak. Door het reliëf lijkt het vlak te bewegen. In de driedimensionale texturen gebeurt dat door de werking van het licht. Wat vóór in het vlak ligt, onderscheidt zich van wat áchter in het vlak ligt; het aangelichte vlak onderscheidt zich van het donkere. Zo ontstaat diepte. In de tweedimensionale texturen, zoals bij de betonnen tegel, ontstaat de dieptewerking door het licht-donkercontrast tussen de twee kleuren. Ook bij het glas speelt de dieptewerking en de veranderlijkheid van het vlak een rol door de inwerking van het licht op het oppervlak. De verschillende toepassingen van opaak glas, doorzichtig glas, geëmailleerd, zwart glas en geribbeld glas voor balkonpanelen laten dat duidelijk zien.

Door in de compositie van de gevel gebruik te maken van dergelijke textuurcontrasten en licht-donkercontrasten is in de naoorlogse gebouwen met minimale middelen een maximale expressiviteit en plasticiteit bereikt.

